

Pojam istine u Kantovoj i skolastičkoj filozofiji.

Piše: Dr. S. Zimmermann.

1. Zadaća je teoretskog kritičizma, da ispita onu svezu između našeg pomišljanja i misaonih predmeta, na kojoj se osniva općenita i nužna (znanstvena) spoznaja iskustva. Ovaj glavni noetički problem riješava Kant u „transcendentalnoj dedukciji čistih razumnih pojmova“ na temelju alternative: ili predmeti omogućuju pomisao, ili obratno, pomisao omogućuje predmete.¹

Naivni realizam drži, da naše pomišljanje sadržaje apsolutno realnu zbiljnost iskustvenih predmeta. Ovaj nekritički realizam nije si naime svjestan razlike između pomišljanja i apsolutne realnosti, te misli, da u sadržaju našeg pomišljanja upoznajemo realne predmete kako o sebi (an sich) postoje. I apsolutni idealizam poriče razliku između pomišljanja i objektivne realnosti, ali na drugi način nego naivni realizam. S gledišta apsolutnog idealizma uopće ne postoji zbiljnost, koja bi bila neovisna o našoj svijesti, već je sav realni bitak istovetan s opažajnim sadržajem (Wahrnehmungsinhalt). Nekritički realizam priznaje apsolutnu realnost te ju prenosi u naše pomišljanje, a apsolutni idealizam drži, da realni bitak uopće ne postoji sam za sebe, već samo obzirom na našu svijest t. j. u koliko je istovetan s pomišljanjem. Naivni dakle realizam smatra apsolutno realnu zbiljnost kao predmet iskustva, te uči da ovu zbiljnost neposredno opažamo; apsolutni pako idealizam istovetuje iskustvene predmete s opažanjem, kojemu pripada samo imanentni bitak. Posve drugo opet gledište zastupa kritički realizam. On dobro razlikuje između opažanja i zbiljnosti, koja je o nama neovisna. Između svjesnih sadržaja i transcendentnih bića postoji uzročna sveza, tako te sadržaji predodžbenog opa-

¹ K. č. u. (Kritika čistog uma, Kehrbach) 109.

žanja pretstavljaju poredak realnih bića. Naše opažanje nije dakle samo imanentne vrijednosti, već je u stvarnoj svezi s transcendentnim svijetom, pa zato opazajni sadržaji omogućuju spoznaju realnih bića. Budući dakle da naše pomišljanje imade realni svoj osnov u transcendentnoj zbilji, zato na temelju ove realne sveze dobiva pomišljajni sadržaj vrijednost objektivnog iskustva. Drugim rječima: sa stanovišta kritičkog realizma imadu pomišljajni sadržaji vrijednost iskustvenih predmeta zato, jer u svijesti našoj zastupaju transcendentne stvari o sebi (Dinge an sich). Sad se još pita: koje značenje imade pojam iskustvenog predmeta u Kantovom kritičkom idealizmu?

Po nauci Kantovog kritičizma ograničena je vrijednost naše spoznaje na pojavni svijet. Između spoznavaoaca i transcendentnog svijeta nema uzročne sveze, na kojoj bi se osnivala objektivnost naše spoznaje. Stvari o sebi, u koliko im pripada apsolutna realnost, nijesu pristupne našoj spoznaji; pa za to se objektivni karakter pojavâ ne može istumačiti u svezi sa stvarima o sebi. Budući da su apriorni oblici zornosti (Auschauung) i razuma jedini uvjeti, koji omogućuju općenitu i nužnu spoznaju, s toga se objektivna realnost spoznajnog sadržaja ne može drugdje tražiti, već isključivo u našem pomišljaju. Sa stanovišta Kantovog fenomenalizma ne smijemo tražiti predmet razumnih kategorija u transcendentnom svijetu, već nam je ostati unutar granica svijesti ljudske. Pa upravo za to, jer se dosljedno s teoretskim principima kritičizma može objektivna vrijednost iskustva istumačiti jedino u svezi s nekim predmetom misaone svijesti ljudske — upravo za to je isključena mogućnost, da bi taj predmet bio noumenalan. Noumenalni predmet ne znači drugo, nego samu stvar o sebi, u koliko je predmet razumne zornosti. Budući pako da je naša zornost osjetna, s toga je noumenalna spoznaja za nas problematične vrijednosti, kao što je i zorni razum za nas problematičan. Drugim rječima: za našu spoznaju, koja je vezana uz osjetno predočavanje, uopće ne postoji noumenalni predmet, pa za to i ne možemo s tim (obzirom na našu spoznaju tek mogućim) predmetom stavljati u snošaj naše pomišljanje. Kad bi noumenon imao značiti zbiljski predmet naše spoznaje, tad uopće ne bismo imali osjetne zornosti, a dosljedno tome, ne bismo spoznavali pojave, već stvari o sebi. Iz svega ovog izlazi, da objektivnu realnost iskustva treba stegnuti na imanentnu

sferu svijesti ljudske t. j. pojave moramo dovesti u snošaj jedino s nekim predmetom našeg pomišljanja. — Ali sada tek nastaje pravi problem: ako je onaj predmet, koji pojavama iskustvene spoznaje podaje objektivnu realnost, tek sadržaj našeg pomišljanja, kako onda uopće može biti govora o realnoj vrijednosti spoznaje? Zar nije pomišljajni predmet, koji bi imao omogućiti iskustvenu spoznaju, tek subjektivno stanje naše svijesti? Rekosmo naime, da predmet pojavâ nema apsolutne realnosti (jer ne postoji realna sveza između pomišljanja i stvari o sebi); a ima li kakove realnosti, koja bi unutar svijesti naše bila neovisna o samom pomišljanju, tako da bi na ovu imanentnu realnost mogli svesti sve pojave? Da jedan svjesni sadržaj uzmogne podati objektivnu vrijednost kojem drugom svjesnom sadržaju (pojavi), iziskuje se, da onaj prvi već imade objektivnu vrijednost. A objektivnu vrijednost može svaki svjesni sadržaj dobiti samo ako ga pomišljamo u snošaju s predmetom — i tako se opet pita: gdje je taj objektivni momenat, koji omogućuje, da sadržaj našeg pomišljanja dobije objektivnu vrijednost iskustva? Ovo je pitanje od najveće važnosti u istraživanju misaonih zakona i odredjivanju spoznajnih granica, te je upravo ovo pitanje zadalo Kantu (po vlastitom njegovom priznanju K. č. u. 8) najviše muke.

Pita se: je li onaj predmet, s kojim stavljamo pojave u snošaj, odnosno koji podaje pojavama objektivnu vrijednost iskustva, je li taj predmet neovisan o našem pomišljanju, ili mu samo u toliko pripada objektivna realnost, u koliko je on funkcija našeg pomišljanja? Locke i Hume drže, da se razumni pojmovi nalaze u empiričkom opažanju. Razlika je između oba nazora u toliko, što Locke nedosljedno proteže spoznaju i izvan iskustvenih granica, a Hume priznaje samo iskustveno znanje, kojemu se sva vrijednost sastoji u subjektivnoj nužnosti ponavljane asocijacije. Čista matematika i opće naravoslovlje obaraju ispravnost empiričkog tumačenja o spoznajnoj vrijednosti. Povrh toga vodi Lockeov nazor o nadiskustvenoj spoznaji u „sanjarstvo“ (Schwärmerei), a Humeovo poricanje autoritativnih pojmova vodi do skepticizma.² Za to namjerava Kant ispitati, ne bi li se ljudski um dao „sretno provesti između obe ove klisure“. Da uzmognemo Kanta proslijediti, valja dozvati u pamet njegovu nauku o dvostrukoj zadaći naših spo-

² K. č. u. 111.

znajnih moći. Osjetilnost ili receptivnost podaje svijesti našoj nesredjenu, mnogostručnu gradju osjetnih kakvoća. Ovu osjetnu gradju naše zornosti dovodi razum na razne načine (t. j. po kategorijama) u odredjenu, nužnu svezu. Predmet iskustva nije sadržan u osjetnosti, a niti isključivo u kategorijama; objektivna empirička pomisao (pojava) jest produkt obih spoznajnih činbenika. Kategorije omogućuju odredjenje (Bestimmung) empiričkih pomisli, ili drugim riječima: kategorije omogućuju iskustvene predmete u koliko empiričkim pomislama daju karakter općenitosti i nužnosti. Ako uzmemo objektivnu pomisao bez osjetnog sadržaja (Empfindung), tada više ne može biti govora o stanovitom, odredjenom, pojedinačnom predmetu iskustva, jer su svi pojmovi bez predodžbenog sadržaja „prazni“. Ono što nam preostaje kad smo iskustvenom predmetu oduzeli osjetnu mnogostručnost (das Mannigfaltige), nije drugo nego neki predmet uopće. Pojam ovog neodredjenog predmeta, koji ne sadržaje ništa empiričko, već je puki oblik objektivnosti, taj pojam jest apriorni uvjet za mogućnost iskustva, jer je na razne načine (= kategorijalno) sadržan u predodžbenim elementima. „Ako dakle imade čistih pojmova a priori, to oni dakako ne mogu sadržavati ništa empiričko: ali oni svi mora da budu apriorni uvjeti za mogućnost iskustva, te se jedino na tome osniva objektivna njihova realnost“.³ Da mnogostručna gradja osjetne zornosti uzmogne dobiti objektivnu vrijednost t. j. da od nje nastane iskustvo, treba ju svesti na čiste razumne pojmove. Ponajprije se iziskuje, da pojedine osjetne elemente sastavimo u jednu pomisao. Ova sintetička činitba može pripadati samo razumnoj moći, kojoj je zadaća spajati sastavne dijelove naše zornosti. „Ali pojam spojitbe uključuje povrh pojma o mnogostručnosti i njene sinteze još i pojam jedinstva. Spojitba jest pomisao sintetičkog jedinstva u mnogostručnosti“.⁴ Za mogućnost objektivne pomisli iziskuje se dakle ne samo mnogostručna osjetna gradja i sinteza, već se povrh toga još iziskuje nužna pripadnost pomišljajuih elemenata. Pomisao jedinstva ne nastaje iz spojitbe, već nasuprot ovo sintetičko jedinstvo upravo omogućuje nužnu spojitbu mnogostručnih osjeta. Na osnovu objektivnog jedinstva u našoj svijesti nastaje nužnost sinteze odnosno objektivni karakter našeg mišljenja. Dakako da ovo

³ K. č. u. 113.

⁴ ib. 658.

jedinstvo, koje „a priori pretiče sve pojmove spajanja“ (659), ne može biti istovetno s kategorijom jedinstva, jer se sve kategorije već osnivaju na spojitbenim činitelima. Sve ono što se u empiričkoj svijesti zbiva, mora se dakle osnivati na transcendentalnom jedinstvu, koje se zove transcendentalna apercepcija. Na ovoj se apercepciji osniva nužna sveza svih pojava. Budući pako da sve pojave, što god ih spoznajemo, prati pomisao jastva, s toga je transcendentalna apercepcija istovetna s transcendentalnom samosvijesti. Jastvena (sopstvena) pomisao ne može se nalaziti u zornosti, već se sastoji u mišljenju, pa za to je i čista samosvijest istovetna s čistim misaonim jedinstvom, koje je ispred svakog iskustva uvjet za mogućnost empiričke svijesti. Svijest o istovetnosti transcendentalnog jastva sačinjava dakle objektivnost ili zakonitost pojavâ. Stvari, u koliko se nama pojavljuju, postoje samo u svijesti našoj, pa zato i zakoni objektivne zbiljnosti ne pripadaju stvarima o sebi, već stvarima u koliko ih pomišljamo. Prirodni zakoni osnivaju se na našem mišljenju, a budući da predmeti iskustva nijesu drugo nego primjena prirodnih zakona, s toga se mogućnost iskustva osniva na čistoj samosvijesti kao transcendentalnom uvjetu empiričke svijesti. „Jer empirička svijest, koja prati razne pomisli, jest sama po sebi rastrešena i bez sveze (Beziehung) s identičnošću subjekta. Ova sveza ne nastaje dakle time, što svaku pomisao svjesno pratim, već što jednu drugoj dodajem te sam si svjestan njihove sinteze. Dakle samo u toliko, što ja u jednoj svijesti mogu da spojim mnogostručne pomisli, biva omogućeno, da pomišljam istovetnost svijesti u samim tim pomislama...“ (660). Kad kažem, da neke pomisli meni pripadaju, onda to znači toliko, da su sve te pomisli spojene u jednoj samosvijesti, jer bi inače imao tako različito sopstvo, kao što su različne i pomisli. Ovo sintetičko jedinstvo samosvijesti jest osnov istovetnosti u apercepciji, koja a priori pretiče sve naše mišljenje. Sva dakle mnogostručnost zornosti dobiva objektivnu vrijednost na taj način, što ju razum, kao apriorna moć spajanja, svodi na jedinstvo apercepcije (661). „Sintetičko jedinstvo svijesti jest dakle objektivni uvjet svake spoznaje... jer se bez ove sinteze ne bi mogla mnogostručnost u svijesti mojoj spojiti“ (663). Samosvijest znači dakle isto što i transcendentalna sinteza, a razum je prema tome istovetan s objektivnim zakonima pojavâ t. j. s kategorijama

funkcijama; ili drugim rječima: spontanost razuma ne znači drugo nego određena, stalna sveza zornih pomisli. Prirodni zakoni ujedno su zakoni razuma, a objektivni uvjet njihov jest transcendentalna samosvijest. Mnogostručnost nije dakle proizvod receptivnosti, niti su kategorije proizvod spontane funkcije razuma, već su oba ova elementa sastavne oznake objektivnih pomisli. Razlika između receptivnosti i spontanosti tiče se našeg pomišljanja samo u koliko ga motrimo s gledišta objektivnih uvjeta, a ne s psihološkog gledišta. Time se hoće reći, da se predodžbeno opažanje i razumno spajanje ne može shvatiti kao subjektivni izvor, iz kojeg nastaju pomišljajni predmeti, već se receptivnost i spontanost imaju razumijevati kao uvjeti, o kojima ovisi objektivna vrijednost pomišljanja. Razumne kategorije, u koliko unašaju nužnu sintezu u mnogostručnu zornost, jesu dakle uvjet, koji omogućuje objektivnu realnost iskustva. Objektivni karakter ne nalazi se u pojavama sâm o sebi, već ga mi svojim kategorijskim pomišljanjem unašamo u empirički sadržaj. Od sastavnih dijelova naše osjetnosti nastaje objektivna pomisao tako, da osjetnu zornost supsumiramo pod stalna pravila razuma t. j. pod kategorije. Premda osjetna zornost i čisti razumni pojmovi sačinjavaju jedinstveni empirički predmet, mi ipak možemo oba sastavna dijela osebice promatrati. Uzmemo li kategorije same za sebe, bez zornog sadržaja, tad one ne izriču određenog predmeta, jer nijesu drugo već čisti oblici našeg mišljenja. Kategorije sačinjavaju doduše iskustvenu spoznaju, ali ne same za sebe, već zajedno s osjetnim sadržajem. Bez osjetne zornosti ne možemo spoznati nikojeg određenog empiričkog predmeta, već nam preostaje samo općeniti misaoni oblik objektivnosti. Čisti razumni pojmovi sami za sebe t. j. bez zornosti sadržaju samo pomisao nekog predmeta uopće, koji ne spada na iskustvenu spoznaju, koji je posve neodređen i znači opći oblik objektivnosti bez pojavnog sadržaja. Ovaj općeniti i neodređeni razumni oblik zove se transcendentalni predmet za razliku od empiričkog predmeta, koji imade konkretni sadržaj zornosti. Transcendentalni predmet nije dakle pristupan našoj spoznaji, jer se spoznaja odnosi samo na empirički određene predmete, a čisti oblik objektivnosti nema nikojeg spoznajnog sadržaja. Transcendentalna objektivnost čistih razumnih pojmova znači upravo njihovu prediskustvenost, koja kao takova ne može značiti odre-

djenu iskustvenu spoznaju. Zbiljska spoznaja obuhvata predmete iskustva, a ovi nastaju iz jedinstva izmedju empiričkog sadržaja, koji još sam za sebe nije objektivne vrijednosti, i transcendentalnog objekta t. j. onog neodređenog oblika, koji znači objektivnost razumnih pojmova. Empiričke pojave nalaze se u svijesti našoj bez karaktera objektivnosti, a dobivaju ga tek u svezi s transcendentálnim objektom; kategorijska pako objektivnost postaje iskustveni predmet u jedinstvu s osjetnim sadržajem. Kad se dakle govori o predmetu našeg pojavnog pomišljanja, tad se u Kantovoj filozofiji ne smije pod tim izrazom razumijevati transcendentnu neku zbiljnost. Kant razlikuje pojave i njihov predmet zato, jer je pomisao predmeta transcendentálni uvjet za mogućnost iskustva. Predmet, kao konstitutivni elemenat iskustva, nije ništa drugo nego pojava, u koliko ju pomišljamo u jedinstvu s kategorijama. Transcendentálni predmet razumnih pojmova postaje zbiljski predmet spoznaje tek onda, ako ga pomišljamo spojeno s osjetnim sadržajem. Bez tog sadržaja ostaje transcendentálni predmet samo općenito pravilo za spojitzbu iskustvene gradje. Da prema tome uzmogne naše pomišljanje dobiti vrijednost objektivne spoznaje, treba ga promatrati u svezi s transcendentálnim predmetom. Objektivna spoznaja može se dakle nalaziti samo u granicama osjetnosti i misaonih pravila (229. sq.). „Osjetnost daje nam oblike (zornosti), a razum pravila Pravila, u koliko su objektivna (te prema tome nužno pripadaju spoznaji predmeta) zovu se zakoni. Premda putem iskustva učimo mnoge zakone, ipak su ovi zakoni samo osobita određenja još viših zakona, izmedju kojih oni najviši (pod kojima svi ostali stoje) a priori iz samog razuma izlaze, a nijesu uzeti iz iskustva, tako te upravo oni moraju pojavama dati zakonitost i na taj način omogućiti iskustvo. Razum dakle nije tek ona moć, koja bi si isporodbom pojavâ sticala pravila: razum sâm podaje prirodi zakone t. j. bez razuma ne bi uopće bilo prirode odnosno medju mnogostručnim pojavama ne bi bilo sintetičkog jedinstva po pravilima: jer pojave, kao takove, ne mogu biti izvan nas, već egzistiraju samo u našoj osjetnosti Jedinstvo apercepcije pako jest transcendentálni osnov za nužnu zakonitost svih pojava u iskustvu. Upravo ovo jedinstvo apercepcije obzirom na mnogostručnost pomisli jest pravilo, i moć ovih pravila jest razum. Sve se dakle pojave kao moguća iskustva nalaze upravo tako

a priori u razumu, te po njemu dobivaju formalnu mogućnost, kao što se one, u koliko su puke predodžbe, nalaze u osjetnosti, te su jedino po njoj obzirom na svoju formu moguće“ (135).

2. Da uzmognemo na ovu ukratko izloženu Kantovu nauku o našem mišljenju i misaonim predmetima nadovezati fundamentalni problem spoznajne teorije (a to je teleološki problem ljudskog mišljenja) — treba prije svega da se obazremo na pitanje: ima li uopće ljudsko mišljenje ikoju zadaću ili svrhu? Nema sumnje, da pojmovni sadržaji (Gedankeninhalte),⁴ koji su specifički različni od drugih svjesnih sadržaja (čutilnog poimanja, čuvstvovanja, teženja . . .), ne iscrpljuju posvema misaone naše djelatnosti, već su tek početni stepen u razvoju ljudskog mišljenja. Gotove misaone sadržaje spajamo s različitim predmetima. Ovu spojitebenu misaonu sadržinu, kod koje u logičkom pogledu posve apstrahiramo od sveze s misaonim subjektom, zovemo sud.⁵ Izričući sudove ide naše mišljenje za tim, da upozna predmete, to će reći, da spozna nešto, što nije istovetno sa samim misaonim sadržajem. Kad ne bi naši sudovi imali te svrhe, da njima upoznamo nesubjektivni (= objektivni) bitak, tada bi svijest ljudska morala biti ograničena isključivo na misaono jastvo — a ovakovu predmnijevu obara apsurdnost apsolutnog idealizma. Ustanovivši dakle objektivnu spoznaju kao svrhu mišljenja pita se: je li mišljenje u snošaju sa svojim predmetima vezano na zakone? Kad ne bi neki zakoni upravljali ljudskim mišljenjem, tada si uopće ne bismo mogli biti svjesni kakove razlike u spoznajnom pogledu, niti kakvog reda u cjelokupnom našem životu. Da narav našeg mišljenja nije tako kimerična, kao što bi htio apsolutni skepticizam, utvrđuje očevidno svijest naša, koja razlikuje izmedju istinite i neistinite spoznaje, te prema tome pretpostavlja ovisnost mišljenja o zakonima. Kad bi svi ljudi u svom mišljenju nužno slijedili stalne zakone, tada uopće ne bi bilo neistinite (za razliku od istinite) spoznaje; a budući da činjenice protivno dokazuju, zato su spoznajni zakoni ona pravila, bez kojih nije moguća spoznaja objektivnog bitka.⁶ I sad nastaje najvažnije pitanje: je su li spoznajni zakoni isključivo subjektivne (psihičke) vrijednosti,

⁴ Geysler, Grundlagen d. Logik u. Erklehre (Münster 1909) p. 21. sq.

⁵ ib. 13., 46. sq., 163., 171.

⁶ Psihologija ispituje misaone zakone u koliko su kauzalni uvjet psihičke činitbe mišljenja, dočim logika na temelju činjenice o istinitoj i neistinitoj spoznaji govori o spoznajnim zakonima; isp. Geysler, l. c. 20. 49.

ili su osnovani na objektivnom bitku? Ako mišljenje ovisi jedino o psihičkim zakonima, tada je razlika između neistinite i istinite spoznaje upravo tako relativne vrijednosti, kao i sami zakoni: jer u tom bi slučaju misaoni zakoni vrijedili samo za čovjeka, a i za njega moguće da ne bi bezuvjetno vrijedili. Nasuprot ako se istinitost osniva na svezi mišljenja s misaonim predmetima t. j. ako ono, što o nekom predmetu ustvrdimo ili zaniječemo, doista tom predmetu i neovisno o našem sudu pripada ili ne pripada — tada je spoznajna istina apsolutne vrijednosti. Takova se istina zove objektivna upravo zato, jer sastoji u nekom suglasju između spoznajnog sadržaja (suda) i objektivnog bitka. Budući pako da je svaki sud subjektivna činitba, zato ne može spoznavaoc znati, da li je njegov sud objektivno istinit ili ne — ako nema kriterija, po kojemu će raspoznati objektivnu istinitost sudjenja. Mi ćemo samo onda priznati, da je neki sud objektivno istinit, ako imademo dostatnog jamstva, po kojemu možemo sigurno prihvatiti tu objektivnu istinitost. Pitanje o objektivnoj istinitosti svakog suda ovisi dakle o tome: kako doznaje onaj subjekat, koji sudove izriče, da je opravdano smatrati neki sud objektivno istinitim? Drugim rječima: o objektivnoj istini može samo onda biti govora, ako riješimo pitanje o načinu, kako spoznavaoc dolazi do toga, da razlikuje objektivnu istinu od neistine. Naši će naime sudovi biti istiniti, ako znademo u koliko ili zašto je opravdano, da uopće sudove smatramo istinitima.

U logičkom pogledu smatramo onaj sud istinit, koji je obrazložen ili dokazan. Svako dokazivanje osniva se na zakonima. Tako će onaj sud biti logički nuždan, odnosno potpuno dokazana će mu biti istinitost, ako se po načelu istovetnosti nalazi sadržan u općenitijem (istinitom) sudu ili ako izriče neku iskustvenu činjenicu. Sudovi se dakle samo onda smatraju istiniti, ako odgovaraju misaonim zakonima; t. j. subjekat koji sudove izriče, mora njihovu istinitost usvojiti, ako se ovi sudovi ravnaju prema zakonima misaonog subjekta. Po čemu dakle raspoznajemo logičku istinu? Po snošaju našeg mišljenja sa zakonima: istinit zovemo neki sud onda, ako je u skladu s onim zakonima, koji ravnaju misaoni subjekat u spoznajnoj djelatnosti.

Doslje pokazasmo, da se istinitost spoznaje može promatrati na dva načina: gledeći na svezu mišljenja s misaonim predmetima i opet na svezu mišljenja s misaonim zakonima.

Oba stajališta nisu istovetna. Nipošto naime nije protuslovno pomišljati, da je spoznavaoc vezan na misaone zakone tako, te neki sud mora smatrati istinitim — i ako taj isti sud nije u suglasju s objektivnim bitkom. U tom slučaju dakako ne bi spoznajni sadržaj bio objektivno istinit, ali mi možemo barem zamisliti takvog spoznavaoca, koji bi po sebi prirodjenim zakonima morao objektivno neistiniti sud smatrati da je istinit. Kad bi se naime spoznavaoc nužno ravnao jedino po svojim zakonima, tada uopće ne bi mogao znati za snošaj suda s objektivnim bitkom, te eo ipso ne bi znao za objektivnu neistinitost dotičnog suda, koji je za samog tog spoznavaoca doista istinit. Uzmimo da svi ljudi razlikuju istinu od neistine, odnosno da smatraju neki sud istinitim — u koliko su po zakonima mišljenja usiljeni — tada ne bismo nikada mogli sa sigurnošću znati, da li smo dosegli objektivnu ili apsolutnu istinu, koja bi sama u sebi, i neovisno o našem mišljenju imala vrijednost, već bismo mogli govoriti jedino o subjektivnoj ili relativnoj istini, koja vrijedi samo za nas ljude (antropologizam). Gledamo li dakle isključivo na svezu našeg mišljenja s misaonim zakonima, tad valja reći, da se jedino na toj svezi nipošto ne osniva objektivno istinita spoznaja. Uza svu istinitost, koja se osniva na svezi spoznaje sa subjektivnim zakonima, postoji još uvijek načelna sumnja (skepticiizam) obzirom na objektivnu istinu. Obe navedene napremice mišljenja nijesu jedna o drugoj ovisne, a kamo li istovetne. I upravo u toj okolnosti nalazi se ključ za riješenje pitanja o istinitosti ljudske spoznaje. Ako naime relativizam sastoji u neizvjesnosti, da li su obe napremice naših sudova (s misaonim zakonima i s misaonim predmetima) potpuno medjuse uskladjene, tada ćemo dokazavši ovu uskladjenost ujedno utvrditi, da naša spoznaja doista imade objektivno istinitu vrijednost. Budući da rečene napremice naših sudova mogu biti jedna o drugoj posve neovisne i prema tome neuskkladjene, zato i ne znamo, da li ljudska spoznaja može doseći objektivnu istinu — dogod nijesmo ispitali svezu izmedju misaonih zakona i predmeta. Pita se dakle: je li naši sudovi, ravnajući se po misaonim zakonima, ujedno izriču objektivni bitak?

Kant ne priznaje kriterija, po kojemu bismo mogli doznati istinitost naše spoznaje. Načela, po kojima se naše mišljenje ravna u spoznaji predmetâ, očituju nam samu narav misaonog subjekta. Drugim rječima: misaoni zakoni, u koliko su norme

(mjerilo) za ispravnost logičkog mišljenja, osnivaju se jedino na psihičkim zakonima mišljenja. Svaki naime spoznajni sadržaj nastaje nekom psihičkom činjenicom, koja je specifički različna od drugih svjesnih tvorina. Prema tome mora da bude spoznajni sadržaj, kao učinak misaonog subjekta, ovisan o nekim zakonima ili subjektivnim uvjetima misaone djelatnosti. Ovi misaoni zakoni, na kojima se osniva specifička kauzalnost spoznajnog subjekta (spoznavaoaca), nijesu drugo nego prirodjeni nam oblici mišljenja, koji proizvode spoznajne sadržaje tako, da mi te sadržaje ne možemo mijenjati, jer su i subjektivni spoznajni zakoni nepromjenivi. Ove realne zakone spoznajnog subjekta možemo tek iz učinaka upoznati, te ih uzeti kao mjerilo za prosudjivanje formalne istinitosti našeg mišljenja. Ako se logička pravila osnivaju isključivo na kauzalnim, psihičkim uvjetima (zakonima) spoznajnog procesa, koji apstrahira od pojedinih spoznajnih sadržaja, tad nam ova pravila ne mogu biti kriterij za prosudjivanje objektivne istinitosti ili uskladjenosti spoznajnog sadržaja s predmetom. Relativizam dakle poistovjetuje logička načela (pravila) mišljenja s psihičkim zakonima razuma, tako da relativistička logika osniva postanak i vrijednost misaonih zakona isključivo na kauzalnim, psihičkim zakonima mišljenja. „Što se tiče spoznaje, ako gledamo jedino na njezin oblik (odstraniš svaki sadržaj), to je jasno: da će logika, u koliko izlaže opća i nužna pravila razuma, upravo u tim pravilima nužno iznijeti kriterije za istinitost. Jer što god ovim pravilima protuslovi, jest neistinito, budući da pri tome dolazi razum u sukob s općim pravilima mišljenja, a prema tome i sâm sa sobom. Ovi kriteriji odnose se lih na formu istine t. j. mišljenja uopće, te su u toliko posve ispravni, ali nijesu dostatni. Jer i ako je neka spoznaja posve u skladu s logičkom formom t. j. ako sama sobom nije u protuslovlju, to još uvijek može dotična spoznaja da bude u protuslovlju s predmetom. Logički je dakle kriterij istine, naime suglasnost neke istine s općim i formalnim zakonima razuma i uma, doduše *conditio sine qua non*, i s toga negativni uvjet svake istine: ali dalje ne može logika da podje, i nikojim mjerilom ne može logika otkriti bludnju, koja se ne bi ticala forme već sadržaja“.⁷

(Svršit će se.)

⁷ K. č. u. 82.

